

Marian Włosiński

Etyczne i pedagogiczne wartości przesłania Jana Pawła II – papieża nadziei

Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy.
Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji nr 4, 237-245

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIAN WŁOSIŃSKI

Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku

Etyczne i pedagogiczne wartości przesłania Jana Pawła II – papieża nadziei

Ethical and pedagogical values of John Paul II's message

Wstęp

Etyczne inspiracje w nauczaniu Jana Pawła II są niewyczerpanym źródłem wiedzy i fundamentalnych prawd. Praca nad sobą, ulepszanie własnego charakteru, uszlachetnianie kontaktów międzyludzkich są budowaniem pokoju między ludźmi. Człowiek jest członkiem swojego narodu, uczestnicząc w dziedzictwie jego kultury. To jest olbrzymie dziedzictwo, które zaczyna się od pierwszych słów wypowiedzianych przez dziecko za matką, za rodzicami. Zrozumieć cały sens słów papieskich wypowiedzianych w kolejnych okazjach i wykorzystać w pracy – stanowi to trudne zadanie. Wymaga zmiany często nawet mentalności, wieloletnich przyzwyczajzeń, sposobu myślenia. Ale czy interesują człowieka tylko sprawy łatwe? Czy wyznaczać można sobie tylko takie cele, które można osiągnąć bez trudu? Trzeba wymagać od siebie, nawet gdyby inni od człowieka nie wymagali.

Nauczający i nauczani są powołani do promowania wartości i wychowywania młodego pokolenia, do ubierania się w cnoty moralne. Jan Paweł II powiedział, że ludzie nauki powołani są do posługi myślenia, a posługa ta to w swej istocie nic innego jak służba prawdzie w wymiarze społecznym. Prawda jest szczególną wartością nie tylko w nauce, ale również w innych dziedzinach kultury: w etyce, sztuce i religii, a także we wszystkich dziedzinach życia. Prawda jest fundamentem wszystkich innych wartości (Jan Paweł II 1988, s. 54–55). Prawda jest dana do odkrywania ludzkim rozumem, a nie do negocjowania. Profesorowie i studenci mają być stróżami prawdy.

Papieska koncepcja wychowania przyjmuje to, kim jest człowiek i jakie są jego predyspozycje i przypadłości. Bazując na naturze i doświadczeniu, wprowadza w to, co prawdziwe zawsze, wszędzie i dla każdego. Komunikując z przeszłością przeżywaną w terażniejszości, uczy rozeznawać wszystko i zachowywać jedynie

to, co szlachetne. Zwraca uwagę na potrzebę i świadomość celu, do którego człowiek zmierza oraz na okoliczności życia, poprzez które jest wychowywany. Okolicznościami tymi są między innymi: miłość do samego siebie, do drugiego człowieka, do świata i tradycji, odkrywanie piękna przyrody, doznania estetyczne, odkrycie wartości cierpienia. Stanowią je także: poznanie jako sposób wyrażania potrzeby rozumu, spotkanie w prawdzie z samym sobą, spotkania z ludźmi, z przyrodą, z kulturą, środowiska wychowujące, takie jak dom, szkoła, grupa rówieśnicza, Kościół, naród, ruchy czy stowarzyszenia. Papieska wizja zwraca przy tym uwagę na elementy konstytuujące miłość do prawdy, życie nadzieją w każdej okoliczności, przynależność i współdzielenie potrzeb, gotowość do przemiany, ofiary i wyrzeczenia, uczenie się postawy korygowania, przebaczenia i akceptowania drugiego w jego inności, jak również świadomość misji i konieczność właściwie pojętej pracy formacyjnej (Szostek 1998, s. 48).

Jan Paweł II widział potrzebę wspomagania procesu wychowawczego opartego na zasadzie współpracy wszystkich poprzez formację w wymiarze ludzkim i duchowym. Przestrzegał przed pokusą zwątpienia w wartość dobra trudno osiągalnego, przed pokusą zamknięcia się we własnym świecie i pokusą pogodzenia się z bylejąkością. Jan Paweł II charakteryzując główne wymiary i płaszczyzny wychowania ogarniającego wszystko a zarazem otwartego na prawdę, religię i sens, przede wszystkim pragnął wyposażać słuchających go w umiejętność odkrywania doświadczenia własnego człowieczeństwa i w solidną kulturę humanistyczną. Czynił to, stawiając szczególnie ludziom młodym wiele zadań związanych z ich wszechstronnym rozwojem osobowym i formacją uwzględniającą potencjał umysłu, woli i serca. W licznych spotkaniach z młodymi wskazywał na wielką godność człowieka, doświadczenie ludzkiej transcendencji, prawdę o dobru. Ukazywał wartość spuścizny przeszłości, przybliżał treści wiary i wartości ewangeliczne. W analizowanym nauczaniu jest ewidentne, że wychowanie jest ludzkie, moralne, religijne, społeczne, kulturalne, obywatelskie, seksualne, chrześcijańskie, katolickie i ewangelizujące. Jest wychowaniem do dojrzałości w wierze i miłości. Jan Paweł II, któremu tak bardzo na sercu leżały sprawy kultury i wychowania, przykładał dużą wagę do ukazywania jako wzorów osób atrakcyjnych pedagogicznie. Wskazywał na istotę określania podmiotowych celów wychowania, poszukiwania wzorów wartości i sensu życia, przy założeniu, że człowiek jest osobą, której wartość objawia się w czynie, dzięki któremu człowiek angażuje się we własne człowieczeństwo, wchodzi w relacje z innymi i działa na rzecz dobra wspólnego. Papieska pedagogia, mając swoje podstawy antropologiczne, jest atrakcyjna, gdyż pozwala na miarę współczesnych czasów wypracować całościową wizję wychowania człowieka. Wizja ta, wprowadzając człowieka w przestrzeń całej prawdy o nim samym, przeciwstawia się kulturze zwątpienia, dehumanizacji, nihilizmu i egzystencjalnego cynizmu, a także aksjologicznego relatywizmu, syn-kretyzmu czy liberalizmu. W wizji tej nauka, technika i sztuka, pokój i sprawiedliwość, poznanie Boga i prawdziwa religia, wiara, nadzieja i miłość, tradycja i współczesność

nie wykluczają się wzajemnie, ale się dopełniają (Jan Paweł II 1985, s. 7–8). Jan Paweł II, bazując na kompatybilności i kompletności obrazu człowieka, pozwala każdemu na nowo przemyśleć złożoną kwestię wychowania. Przesłanie to każe dostrzec nie tylko piękno ludzkich pragnień, poszukiwań, osiągnięć i oczekiwań, ale każe też zauważyć istniejący w każdym człowieku opór wobec prawdy. Widać ją w negowaniu wartości prawdy, dobra, tradycji i przywiązaniu do własnych miar i mentalności świata, w którym się żyje. Dzisiejszy człowiek często ucieka od rzeczywistości, od historii, od obecności i siły słów, które oceniają wartość jego życia. Uciekając od osądu prawdy, zatrzymuje się często na uprzedzeniach, nihilizmie, instynktowności i braku odpowiedzialności w życiu rodzinnym i społecznym. Jan Paweł II wskazuje na potrzebę przywrócenia należytego porządku ludzkiemu poznaniu i działaniu (Jan Paweł II 1980, 126–1269). Wychowanie bowiem jest procesem wzrastania w człowieczeństwie realizującym się na podstawie prawdy o osobie, którą wychowawca powinien rozpoznać, a wychowanek przyjąć.

Jan Paweł II od pierwszych chwil swojego pontyfikatu głosił nieustannie wartość osoby ludzkiej i domagał się poszanowania wszystkich jej praw. Ze szczególną mocą wołał o poszanowanie prawa do życia od jego poczęcia aż do naturalnej śmierci. Nieustannie wypełniał tę misję, wykorzystując podróże, spotkania, audycje, orędzia kierowane do osób, instytucji i stowarzyszeń (Vivoda 2009, s. 205). Wśród licznych przemówień i dokumentów należy zauważyć *Encyklikę Evangelium Vitae*, poświęconą wartości i nienaruszalności życia. Tylko na drodze poszanowania życia świat znajdzie sprawiedliwość, rozwój, wolność, pokój i szczęście. Encyklika ta stała się odpowiedzią na kulturę śmierci. Jan Paweł II zdecydowanie przypominał, że złe rozumienie wolności, absolutyzujące znaczenie jednostki ludzkiej, prowadzi do przekreślenia jej odniesienia do solidarności z innymi, do pełnej akceptacji drugiego człowieka i służenia mu. W takim przypadku wolność staje się ostatecznie wolnością silniejszych, wymierzoną przeciw słabszym. Wolność ta traci konstruktywną więź z prawdą. Dlatego pragnie wyswobodzić się od wszelkiej tradycji i autorytetu, zamyka się przed prawdą obiektywną, stanowiącą podstawę życia osobistego i społecznego. W ten sposób zanika odniesienie do wspólnych wartości i do prawdy absolutnej (Vojtek 2009, s. 239–254).

Wszystko wówczas staje się przedmiotem umowy i negocjacji, a demokracja przeradza się w system totalitarny. Potrzebna jest powszechna mobilizacja sumień i wspólny wysiłek etyczny, aby wprowadzić w czyn wielką strategię obrony życia.

Z Watykanu tydzień po tygodniu wlewał Jan Paweł II tajemniczą nadzieję silniejszą od otaczającej beznadziei. Pamiętał o wieloetniczności i kulturowym pluralizmie społeczeństwa polskiego. Wiedział, że długoletni brak państwowości owocował integralnym złączeniem Kościoła z narodem. Przez z górą 200 lat pytanie o sens dziejów, o przeszłość i przyszłość, drażyło na wszelkich możli-

wych poziomach polską kulturę. „Historia warstwą wydarzeń powleka zmagania sumień” – pisał w 1974 r. w poemacie *Mysłąc Ojczyzna* Karol Wojtyła. Wierność i nadzieja odsłaniają głębsze, duchowe znaczenie czasu. Godziny wciąż powracają na wielkiej tarczy historii.

Wielka aktywność i pracowitość, talenty i etyczne wartości w podejściu do każdego człowieka znamionują kolejne lata posługi Jana Pawła II. W licznych podróżach kierował przesłania nadziei. Oryginalnym pomysłem Jana Pawła II były jego listy otwarte do różnych środowisk, które stanowiły wielki ładunek etycznych wartości dla adresatów: rodzin (2.02. 1994), dzieci w roku rodziny (13.12.1994), kobiet (29.06.1995), artystów (4.04.1999) i osób w podeszłym wieku (1.10.1999). Od 1986 obchodzone są Światowe Dni Młodzieży a od 1993 obchodzony jest 11 lutego Światowy Dzień Chorego, co roku w innym sanktuarium i na innym kontynencie.

16 grudnia 1980 r. Jan Paweł II skierował list do sekretarza generalnego KC KPZR Leonida Breżniewa. Styl w nim wprawdzie jest dyplomatyczny ale przesłanie jasne: to głos w obronie suwerenności Polski kierowany do szefa komunistycznego imperium. Obawa przed radziecką interwencją, tak żywa w Polsce, nie mogła nie niepokoić polskiego Papieża, który przypominał Breżniewowi, iż Polska stała się w 1939 roku pierwszą ofiarą agresji, przeżyła straszliwą okupację i straciła blisko 6 milionów ludzi. Papież prosił Sekretarza KPZR, aby uczynił wszy-stko dla wyeliminowania przyczyn zaniepokojenia „wokół aktualnej sytuacji w Polsce”.

31 marca 1985 r. Papież skierował *List apostolski do młodych całego świata*. Jest to bardzo ludzki list wytrawnego znawcy młodzieży o sensie życia, sumieniu, zmaganiach z samym sobą i różnych obliczach miłości. Jest to dokument programowy zainicjowanych w ten sposób Światowych Dni Młodzieży.

Wspaniałym piętnem na trwałe zapadło przemówienie Jana Pawła II na stadionie w Casablance do muzułmanów w dniu 19.08.1985 r. – wydarzenie niezwykle. Wskazał na to, co łączy – pomimo różnic religijnych i obciążeń historycznych – i zachęcał do harmonijnego budowania wspólnej przyszłości – to jedna ze specjalności Jana Pawła II. Z perspektywy widać, że jego zachęta do chrześcijańsko-islamskiego pojednania i dialogu miała proroczy charakter. Podobnie wizyta 13.04.1986 r. w rzymskiej synagodze czy 27.10.1986 r. międzyreligijne spotkanie modlitewne w Asyżu. Niezwykła inicjatywa papieża, który także w innych religiach dostrzegał i darzył szacunkiem to wszystko, co jest w nich piękne i święte.

W dniu 01.12.1989 r. odbyła się audiencja dla prezydenta ZSRR, Michaiła Gorbaczowa, który był urzeczony serdecznością papieża. Jan Paweł II widział w Gorbaczowie męża opatrnościowego w dziele wyzwiania się Europy z jarzma komunizmu. Rzecznik Watykanu (cytowany przez George’a Weigla) relacjonował, że przywódca ZSRR powiedział do żony o Janie Pawle II: „oto najwyższy autorytet moralny na ziemi”. I dodał: „On jest Słowianinem, tak jak my!” (za: Gorbaczow

2003, s. 155). Podobnie prezydent Havel w ramach pielgrzymki Ojca Świętego do Czechosłowacji (21–22.04.1990) wypowiedział słowa, które natychmiast obieły świat: „nie wiem, czy wiem, co to jest cud. Mimo to ośmielam się powiedzieć, że jestem w tej chwili uczestnikiem cudu”. Papież twierdził, że współczesny świat bardziej potrzebuje świadków aniżeli nauczycieli.

Jan Paweł II stał się reprezentantem prawdy, jej głosicielem i świadkiem. To właśnie prawda jest mocą wyzwalającą, ale zarazem zobowiązującą do wyznawania jej życia. Stanowi najgłębszy wymóg ludzkiego rozumu – wyjaśniał Jan Paweł II w *Encyklice Redemptor Hominis*. Młodość złażniona jest prawdy o Bogu, o człowieku, o życiu i o świecie (Włosiński 2007b, s. 383–402). Człowiek, który chce zrozumieć siebie do końca – nie tylko według doraźnych, częściowych, czasem powierzchownych, a nawet pozornych kryteriów miar swojej istoty – musi ze swoim niepokojem, niepewnością, a także słabością przybliżyć się do istoty prawdy. Apelując o prawdę, która godzi człowieka z samym sobą i zapewnia jedność międzyludzką, wskazywał, by nazywać białe białym, a czarne czarnym, zło złem, a dobro dobrem. Znaczenie decydujące ma wewnętrzny głos ludzkich sumień. Dlatego gorąco apelował, aby nie zgubić w sobie lęku sumienia jako głosu prawdy. Poznanie pełnej prawdy o człowieku jest w ujęciu Papieża koniecznym warunkiem wolności. Bez prawdy wolność jest pozorna, która nie wnika w sferę bycia człowiekiem: w sferę jego sumienia, etyki i moralności, nie ujawnia wszystkich związków łączących go z transcendencją. Być wolnym – uczył – to znaczy spełniać owoce prawdy, działać w prawdzie. Niejednokrotnie wymaga to wyrzeczeń, przezwyciężania samego siebie, nałożenie na siebie ograniczeń. To cena, którą często trzeba płacić za rezygnację z zachcianek, interesów, koniunktur. Jan Paweł II za kłamstwo uważał każdą formę wyrażającą brak, odrzucenie czy wzgardę prawdy, a także informację niepełną lub zniekształconą. Wychowawca, nauczyciel patrzący w przyszłość powinien nagradzać odwagę przyznania się do błędu, ale nie tolerować kłamstwa. Prawda jest wartością, którą trzeba utrzymać i obronić dla siebie i dla innych. Jest zadaniem wychowawczym, od którego nie można się uchylić (Jan Paweł II 1990).

Wychowanie należy rozpatrywać w kategoriach twórczości. Wychowuje się bowiem zawsze i tylko osobę, bo zwierzę jedynie można tresować. Wszystko to, co z natury zawiera się w wychowywanym człowieku, stanowi tworzywo dla wychowawców, tworzywo, po które winna sięgać ich miłość. W wychowaniu niezbędna jest stała obecność norm i powinności, które winny być dopełnione określonym systemem wartości (Włosiński 2007a, s. 5–10). Analiza tekstów filozoficznych Karola Wojtyły poświęconych człowiekowi pozwala na ukazanie źródłowych wartości i norm, w wyniku których można sformułować kluczowe zasady wychowania. Należą do nich: wartość dobra i prawdy oraz wartość i godność osoby. Wychowanie ma wprowadzić człowieka w świat podstawowych wartości, którymi są: wolność, odpowiedzialność i miłość. Wychowanie do wolności jest jednocześnie wychowaniem do odpowiedzialności: człowiek

dlatego bywa odpowiedzialny za swe czyny i dlatego przeżywa odpowiedzialność, ponieważ posiada zdolność odpowiadania wolą na wartość. Zachodzi powinność odnoszenia się do przedmiotu według jego prawdziwej wartości, a w parze z nią rodzi się odpowiedzialność za przedmiot pod kątem jego wartości. Realizacja celów wychowania stanowi głównie rozwijanie poczucia odpowiedzialności i umożliwienie osobie ludzkiej odpowiedzialnego działania, bo dopiero w zeknieniu z wartością daną w działaniu może zaistnieć i realizować się wartość moralna. Prawdziwy rozwój człowieka dokonuje się również dzięki osobowym relacjom z innymi ludźmi. Każdy człowiek ze swej natury jest istotą społeczną i w jego strukturze tkwi podstawa różnorodnych odniesień międzyludzkich. Jan Paweł II podkreślał, iż wyrazem prawdziwego dobra jest dobro wspólne, które nie sprzeciwia się dobru indywidualnej osoby, bo dobro wspólne przyczynia się najbardziej do pełnego i gruntownego rozwoju człowieka. Wychowanie człowieka dokonuje się także w konkretnej kulturze i poprzez kulturę. Kultura dla Jana Pawła II stanowi propedeutykę życia moralnego. Człowiek jest jedynym podmiotem kultury – w niej się wyraża i w niej potwierdza (L'Osservatore Romano 2003, s. 33–35). Kultura jest dynamicznym aspektem wychowania, a najważniejszymi jej wymiarami są kultura miłości i kultura pracy. Wychowanie w kulturze i poprzez kulturę stawia sobie za cel dostarczenie człowiekowi symboli, norm, wzorów i wartości. Jan Paweł II zachęcał, by czerpać inspirację z pedagogiki Jezusa, który jest nauczycielem w pełnym tego słowa znaczeniu. Jego pedagogia odznacza się mądrością, roztropnością i cierpliwością – jest to pedagogia wyczulona na innych, umiejąca dostrzegać ich potrzeby i oczekiwania, zawsze gotowa do reakcji na rozmaite ludzkie sytuacje. Według Jana Pawła II meritum wychowania zawiera się w prostej prawdzie: aby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem, aby bardziej był, a nie tylko więcej miał – aby więc poprzez wszystko, co ma, co posiada, umiał bardziej i pełniej być człowiekiem, to znaczy aby również umiał bardziej być nie tylko z drugimi, ale także i dla drugich. Tak rozumiane wychowanie ma podstawowe znaczenie dla kształcenia relacji międzyludzkich i społecznych. Umiejętność miłowania czynnego, ofiarnego, służebnego, którą nabywa się także poprzez edukację, prowadzi człowieka do wolności. Jan Paweł II z naciskiem wzywał, by umieć dostrzec obok siebie brata, który wraz z utratą pracy, dachu nad głową, możliwie godnego utrzymania rodziny i wykształcenia dzieci doznaje poczucia opuszczenia, zagubienia i beznadziei; nie odwracać się od chłopca czy dziewczyny, którzy zagubili się w świecie różnorodnych uzależnień lub przestępstwa; nieść radę, pocieszenie, duchowe i moralne wsparcie tym, którzy podejmują wewnętrzną walkę ze złem. Jan Paweł II uczył, że jesteśmy powołani są do służby prawdzie w wymiarze społecznym (za: Jan Paweł II 2003, s. 26).

System wychowawczy nie może być narzucony z góry, a praca wychowawcza musi czerpać swoje siły z trwałego systemu wartości. Sumienie pozwala odczytywać normy moralne, ale ich nie ustanawia. Prawda jest dana do odkrywania ludzkim rozumem, a nie do negocjowania. Zachować godność człowieka, to

żyć bez zakłamania. Prawda nie da się zniszczyć taką czy inną decyzją, ustawą. Odważne świadczenie prawdy jest drogą prowadzącą bezpośrednio do wolności. Człowiek pracy ma uszlachetniać materię, ale przez pracę ma również sam siebie uszlachetniać. Prawdziwa wolność jest pierwszą cechą człowieczeństwa. Trzeba wypowiadać prawdę, gdy inni milczą. Wyrażać miłość i szacunek, gdy inni się ją nienawidzą. Zamilknąć, gdy inni mówią. Modlić się, gdy inni przeklinają. Pomóc, gdy inni nie chcą tego czynić. Przebaczać, gdy inni nie potrafią. Cieszyć się życiem, gdy inni je lekceważą.

Aktualnie zauważa się zdominowanie ideologią teraźniejszości, która zmusza człowieka, by nie reflektował przeszłości. Człowiek jest wtedy zagubiony, żyje obecną chwilą, ma poczucie tymczasowości a nawet bezsensowności wszystkiego. Natomiast rzetelna formacja patriotyczna z natury swej jest wyrazem i owocem wychowania człowieka do prawdy, wiary i miłości, do ofiarnego czynu i odpowiedzialności za dobro wspólne. Dlatego edukacja patriotyczna obejmować musi całą osobę (intelekt, wola, uczucia, sumienie) i wszystkie pokolenia i z takim celem podejmować należy zespołową pracę formacyjną. Zespołową, bo patriotyzm jest nie tylko postawą jednostki, ale przede wszystkim wspólnoty (Jan Paweł II 1980, 126– 1269). 29 października 1990 r. Jan Paweł II na audiencji dla uczestników rzymskiego spotkania Kraj – Emigracja powiedział, że „chodzi o kształtowanie w narodzie zdrowego ducha patriotyzmu. Ojczyzna to jest dziedzictwo, które nie tylko obejmuje pewien zasób dóbr materialnych na określonym terytorium, ale nade wszystko jest jedynym w swoim rodzaju skarbcem wartości i treści duchowych, czyli tego wszystkiego, co składa się na kulturę narodu. Kolejne pokolenia mistrzów, profesorów i studentów strzegły tego skarbcza i współtworzyły go, nawet za cenę wielkich ofiar. W ten właśnie sposób uczyły się patriotyzmu, czyli umiłowania tego, co ojczyste, co jest owocem geniuszu przodków i co wyróżnia spośród innych ludów, a co równocześnie stanowi płaszczyznę spotkania i twórczej wymiany w wymiarze ogólnoludzkim. Każdy kraj potrzebuje świątłych patriotów, zdolnych do ofiar dla miłości ojczyzny i równocześnie przygotowanych do twórczej wymiany dóbr duchowych z narodami jednoczącej się Europy”. Św. Tomasz z Akwinu stawia miłość ojczyzny na trzecim miejscu, po miłości Boga i rodziny. Miłość ojczyzny jest ważnym ogniwem realizacji przykazania miłości bliźniego. W ten sposób prawdziwy patriotyzm jest daleki od wszelkiego rodzaju nacjonalizmu czy szowinizmu. Prawdziwy patriotyzm nakazuje kochać swój naród i wszystkie jego wartości, ale równocześnie szanować wartości innych narodów. Dlatego patriotyzm jest postawą otwartą, chce swój naród wzbogacać o inne autentyczne wartości. Prawdziwy patriotyzm stara się przyjmować postawę kompetentną i uczciwą wobec historii, wobec przeszłości (Tischner 1999, s. 107).

Patriotyzm jest nie tylko jednym z fundamentów wolnego kraju, kluczem do zrozumienia historii walki o wolność i dobrobyt, ale także podstawą do budowania nowoczesnej tożsamości. Tylko narody szanujące swoją historię i tradycję mogą

tworzyć mocną wspólnotę europejską. Od działania szkół i nauczycieli na tym polu zależą postawy młodych ludzi, którzy w przyszłości przejmą odpowiedzialność za kraj, Europę i świat (Jan Paweł II 2005, s. 141–151).

Patriota to ktoś, kto potrafi z podobnie myślącymi organizować skuteczne grupy nacisku, które sprawdzają na ile państwo chroni obywateli przed wszelkimi zagrożeniami, przed przestępczością i demoralizacją, na ile stwarza obywatelom szansę na solidne wykształcenie, chroni i promuje rodzinę oraz podstawowe wartości, takie jak miłość, prawda i odpowiedzialność (Jan Paweł II 1988).

Zakończenie

Wolna Polska to w dużej mierze obfity plon zasiewu Jana Pawła II. Te historyczne przemiany zapisały się w dziejach współczesnych jako przykład i nauka, iż w dążeniu ku wielkim celom życia zbiorowego człowiek, krocząc swym historycznym szlakiem, może wybrać drogę najwyższych aspiracji ludzkiego ducha. Może, a raczej powinien wybrać postawę miłości, braterstwa i solidarności, postawę szacunku dla godności człowieka, jego praw i wartości.

Literatura

- Gorbaczow M. (2003), *Mein Manifest für die Erde*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Jan Paweł II (1980), *Chcesz służyć sprawie pokoju – szanuj wolność*. Orędzie Jana Pawła II z okazji XVI Światowego Dnia Młodzieży. Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (1985), *Adhortacja apostolska – Familiaris Consortio – o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym Ojca Świętego Jana Pawła II. Do biskupów, kapłanów i wiernych całego Kościoła Katolickiego*. Watykan.
- Jan Paweł II (1988a), *Poszanowanie mniejszości warunkiem pokoju*. Orędzie Jana Pawła II z okazji XXII Światowego Dnia Pokoju. Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (1988b), *W imię przyszłości kultury*. Przemówienie Jana Pawła II w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty i Kultury (UNESCO). [W:] *Wiara i Kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Jan Paweł II (1990), *Poszanowanie sumienia każdego człowieka warunkiem pokoju*. Orędzie Jana Pawła II z okazji XXIV Światowego Dnia Pokoju. Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (2003), *List Jana Pawła II do rektorów uniwersytetów europejskich uczestniczących w kongresie w Lublinie; także do uczestników*

symposium nt. *Uniwersytet i Kościół w Europie*. „L' Osservatore Romano”, wyd. polskie, Nr 11–12.

- Jan Paweł II (2005), *Pamięć i tożsamość*. Kraków: Znak.
- *Misją Papieża jest obrona praw człowieka* (2003). „L'Osservatore Romano”, Nr 10.
- Szostek A. (1998), *Wokół godności, prawdy i miłości*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Tischner J. (1999), *Naród i jego prawa*. [W:] K. Michalski (red.), *Oświecenie dzisiaj. Rozmowy w Castel Gandolfo*. Kraków: Fundacja im. Stefana Batorego.
- Vivoda M. (2009), *Cnosti a výchova*. [W:] *W pedagogicznej służbie narodów*. Włocławek: Wydawnictwo WSHE.
- Vojtek Š.(2009), *Wychowanie rodzinne jako warunek pedagogii człowieka w nauczaniu Jana Pawła II*. [W:] *W pedagogicznej służbie narodów*. Włocławek: Wydawnictwo WSHE.
- Włosiński M. (2007a), *Kształcenie i wychowanie człowieka w ujęciu Jana Pawła II*. „Zeszyty Formacji Katechetów”, R. 7 Nr 3.
- Włosiński M.(2007b), *Profezia etica e pedagogica, spirituale e pastorale del Servo di Dio don Olinto Marella*. “Angelicum”, Vol. 84, z. 2.